

УДК :325.83(477.8)“1939/1945”ОУН(092)

ЯРОСЛАВ ГОРБОВИЙ – НОВІ ДОКУМЕНТИ СТАРОЇ СПРАВИ

Олександр КУЧЕРУК

Національний музей історії України,
“Музей Української революції 1917–1921 років”,
Володимирська 57, 01030, Київ, Україна

У статті проаналізовано політичну діяльність одного з провідних членів ОУН-Б Ярослава Горбового. Висвітлено плани і дії фракції ОУН під керівництвом Степана Бандери на початковому етапі Другої світової війни. Простежено оперативне протистояння оунівського підпілля, активним учасником якого був Я. Горбовий, і радянських сил безпеки у західному регіоні України в 1939–1941 рр. Авторське порівняльне дослідження архівних документів, що відносяться до цього періоду, зацентрувало увагу на складних історичних процесах передодня німецько-радянської війни 1941–1945 рр. і дозволило простежити трагічну долю однієї з ключових постатей українського націоналістичного руху. Стаття підготована на основі джерельних матеріалів, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, й окрім відтворення історичного портрету одного з цільних діячів ОУН-Б, дає змогу окреслити окремі епізоди національно-визвольної боротьби проти комуністичного режиму в Україні напередодні Другої світової війни.

Ключові слова: Організація Українських Націоналістів, Організація Українських Націоналістів-бандерівців, розкол ОУН, Революційний Провід ОУН, націоналістичне підпілля, Ярослав Горбовий, Служба безпеки ОУН-Б, Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР (НКВД СРСР), Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР (НКВД УРСР), Андрій Мельник, Степан Бандера.

У принципі, справа Ярослава Горбового, одного з членів ОУН, що входив до групи “революціонерів” (С. Бандера, Р. Шухевич, Я. Стецько, М. Лебідь та інші) відома, але переважно через опосередковані матеріали. Це, передусім, розділ із книги З. Книша “Розбрат” і поодинокі ширші чи менші згадки інших дослідників. Нині стали доступними дві нові групи документів щодо справи Я. Горбового. У першу чергу це документи в Архіві ОУН з 1940 р. і кримінальна справа Я. Горбового з архіву СБУ.

Діяльність учорашніх політичних в’язнів із середовища націоналістів після розвалу Польщі була спрямована спочатку на відновлення свого впливу в організації, а опісля й встановлення контролю над всією ОУН. Створений ними керівний осередок, який отримав назву “революційний Провід” сформував нову організаційну структуру, що поклало початок існування двох організацій – одна на чолі з А. Мельником, друга на чолі з С. Бандерою. Програми обох груп принципово не відрізнялися, обидві сповідували ідеологію українського націоналізму, обидві, при відмінностях у тактиці, найвищою метою бачили відновлення державної самостійності України.

Революційна ОУН на той час своїм завданням бачила підготовку повстання проти радянського режиму в Галичині, розраховуючи на його поширення в усій

Україні. Саме в процесі підготовки повстання Я. Горбовий разом із іншими членами організації був направлений з Генеральної губернії Третього Райху на територію УРСР, до Львова. Досить швидко він потрапив у засідку, був заарештований НКВС, допитаний і завербований радянськими спецслужбами. Незабаром його переправили у Краків вже як агента НКВС. Служба безпеки ОУН-Р запідозрила Я. Горбового у співпраці з ворогом і взяла його в агентурну розробку. На допитах Я. Горбовий пояснив мотиви свого вчинку і дав розгорнуті письмові пояснення. Однак, все по порядку.

Походив Я. Горбовий народився 30 жовтня 1909 р. у львівській українській родині. Дитинство і юність провів у м. Долина. Я. Горбовий мав двох братів. Старший на рік Володимир Горбовий, відомий у майбутньому політичний діяч, виступав адвокатом на процесах над членами ОУН, зокрема захищав С. Бандеру. У 1928 р. Ярослав закінчив гімназію у Перемишлі, а наступного року став студентом електротехнічного факультету політехнічного інституту в Данцигу, але продовжити навчання з різних причин не зміг. Ще в Долині в 1928 р. став членом Української Військової Організації (УВО).

У 1930–1932 рр. Я. Горбовий служив у польській армії, де закінчив школу підхорунжих. Восени 1932 р. продовжив активну громадську діяльність, вступив до ОУН, його було призначено до організаційної референтури Долинського повіту. З агентурних повідомлень польська поліція довідалася, що Я. Горбовий брав участь у вишколі для низового керівництва ОУН, який проходив у Карпатах влітку 1932 р. На прожиття Я. Горбовий заробляв ремонтом годинників, друкарських машинок та іншої побутової техніки, працював в українських громадських установах і підприємствах.

Восени 1933 р. разом із братом Володимиром і кількома іншими членами ОУН був арештований польською поліцією та відбував покарання до квітня 1934 р. У червні був знову ув'язнений і до осені 1935 р. перебував у концтаборі в Березі Картузькій. Восени 1936 р. черговий арешт, вирок – сім років в'язниці, покарання відбував у Тарнові.

Восени 1939 р., після поділу Польщі між Німеччиною і СРСР та входження Західної України до складу УРСР, разом з іншими політв'язнями вийшов на волю і перебрався через кордон до Генерального Губернаторства¹.

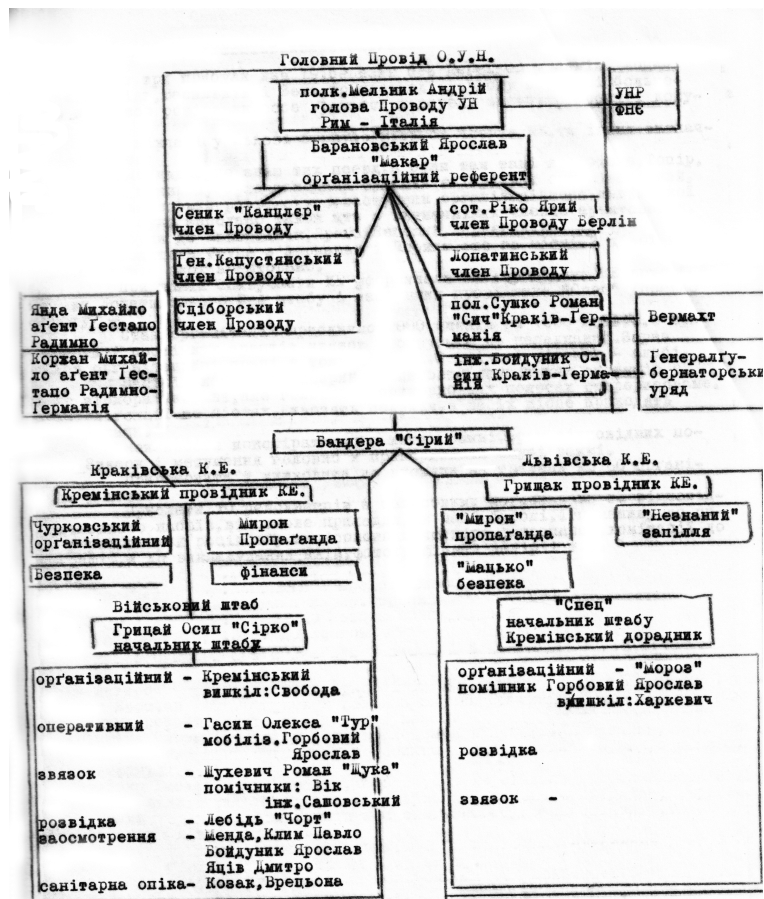
Я. Горбовий (разом із братом Володимиром) активно підтримував групу С. Бандери в організаційному конфлікті, фактично став одним із засновників нової “версії” ОУН – ОУН-революційної. Він взяв участь у підготовці “Акту з 10 лютого 1940 року”, документу, що заклав основу для подальших дій “провідного активу”, який “видвигнув” революційний Провід і наділив його правом “кермувати” національною революцією. До першого складу революційного Проводу ОУН-Р увійшло орієнтовно 15 осіб, серед них, можливо,

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 125–129.

що й Я. Горбовий. Точний (офіційний) список складу першого складу Революційного Проводу ніколи не оприлюднювався. “Мельниківець” З. Книш зараховував Я. Горбового до його складу, хоча “бандерівський” історик В. Косик заперечував.

Влітку 1940 р. Я. Горбовий так розповідав про ті події: “відбулось краківське зібрання на якому Сірий (псевдо С. Бандери. – О. К.) зложив звіт із поїздки (до голови ОУН А. Мельника. – О. К.) У висліді дискусій постановлено зірвати з полк. Мельником, тому що цей не погодився на персональні зміни [...] Краківське зібрання віддало провід в руки Сірого, при чому мали повідомити про своє $\delta^3\theta \acute{a} \acute{y} \acute{t} \acute{i} \acute{e} \acute{e}. \acute{I} \acute{a} \acute{e} \acute{u} \acute{i} \acute{e} \acute{e}, \acute{u} \acute{i} \acute{a} \acute{o} \acute{a} \acute{e} \acute{c} \acute{a} \acute{y} \acute{a} \acute{e} \acute{a} \acute{n} \acute{y} \acute{a} \acute{a} \acute{i} \acute{c} \acute{a} \acute{i} \acute{a} \acute{i} \acute{e}, \acute{a} \acute{a} \acute{i} \acute{i} \acute{o} \acute{i} \acute{o} \acute{e}$ ”².

Напруга між двома групами зростала. У процесі переговорів сторін пропонувалися різні варіанти вирішення питання, зокрема, група С. Бандери категорично виступала за те, щоб, залишаючи на чолі ОУН А. Мельника,

² ГДА СБУ, розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 125.

виключити з ПУН Я. Барановського, О. Сеника і С. Чучмана, яких звинувачували у зраді. Додало напруги і те, що А. Мельник призначив головою Крайової езекутиви Я. Барановського, а це нібито була компетенція С. Бандери.

У матеріалах справи Я. Горбового (Архів ОУН у Києві) є цікавий документ, який ілюструє тогочасне бачення можливого вирішення внутрішнього організаційного конфлікту. Не вдаючи до аналізу цих пропозицій, звернемо увагу на місце С. Бандери – він не внесений до складу ПУН, а мав зайняти виключне чи, як тоді казали, “надрядне” становище. Проте, проект залишився на папері.

Відтак у Кракові відбувся скликаний Революційним Проводом ІІ Великий збір українських націоналістів (тим самим заперечив ІІ ВЗУН у Римі з серпня 1939 р.) і обрав С. Бандеру вже не просто головою Революційного Проводу, а головою ОУН-Р. Поіменного списку, як і кількість учасників, Краківського ВЗУН жодне джерело до сьогодні не подає, але можна припустити, що серед учасників був і Я. Горбовий.

Переймаючись ідеєю революції на українських землях, 10 березня 1940 р. у Кракові при Революційному Проводі ОУН було створено повстанський штаб у складі: Д. Грицай (“Сірко”) – керівник, О. Гасин (“Тур”) – заступник, керівник оперативного відділу, В. Гринів (“Суп”), Л. Харкевич (“Цабей”) – помічник В. Гриніва, М. Лебедь (“Чорт”) – розвідка, О. Карачевський (“Свобода”) – військова підготовка, Р. Шухевич (“Щука”) – зв’язок, його помічники Ю. Гошовський та Л. Зацний (“Вік”), П. Клим – керівник відділу постачання; а також В. Кук (“Медвідь”), В. Врецьона (“Волянський”) і Я. Горбовий (“Траб”). Революційний Провід і його голова С. Бандера були впевнені, що їм вдасться підняти повстання, яке переросте в національну революцію, внаслідок чого буде відновлено державну незалежність України.

Перед штабом, за свідченнями Я. Горбового ставилося завдання: “підготовка і в найкоротший термін пересилання на територію УРСР своїх керівних оунівських кадрів з метою створити у Львові штабу з підготовки збройного повстання”³, а “підготовку до збройного повстання на території західної України УРСР закінчити протягом двох місяців, тобто до половини травня 1940 р. точний час початку повстання визначено не було”⁴.

ОУН-Р для відновлення зв’язків, формування організаційної мережі, керівництва і підготовки “революції” почала нелегально переправляти на територію Галичини з Генерального Губернаторства невеликі групи націоналістів. Відповідальними за вирішення цих питань були визначені М. Климишин і Р. Шухевич.

В одній з таких груп, 18 березня 1940 р. разом із В. Гринівим і Д. Мироном перейшов на територію УРСР і Я. Горбовий. Як свідчив згодом Я. Горбовий “з Радимо... ми направились на німецьку прикордонну заставу... нас доставили до річки Сян і ми вже по льоду перейшли кордон. Це було о 2 годині ночі з 17-го

³ ГДА СБУ, розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 26.

⁴ Там само, арк. 94.

на 18-те березня. Перейшовши кордон в нічний час йшли минаючи населені пункти до найближчої станції Підгайці... Я і “Кремінський” пасажирським потягом приїхали до м. Львова 19-го березня. Мирон відділився від нас раніше, прибув до Львова самостійно 18-го березня”⁵.

Діставшись 19 березня Львова, Я. Горбовий, особливо не дотримуючись норм конспірації, провів низку зустрічей, відвідав конспіративні квартири, брав участь у нарадах із провідниками Крайової езекутиви тощо. Одночасно для новоприбулих членів ОУН купувалися у нових радянських чиновників справжні паспорти, військові квитки, необхідні офіційні довідки.

24 березня (у день проведення виборів до Верховних Рад УРСР і СРСР) на конспіративній квартирі у Львові відбулася нарада провідних членів ОУН (серед них був і Я. Горбовий), яка відновила склад КЕ, новим головою якого став О. Грицак. Одночасно було сформовано крайовий повстанський штаб на чолі з С. Новицьким, в якому Я. Горбовий зайняв місце керівника вишкільного відділу.

Органи НКВС активно працювали над виявленням підпілля, намагалися, і не без успіху, проникнути в структуру організації. У документах зустрічаємо інформацію про агентів у мережі ОУН-Р, зокрема, “Українця”, “Клима”, “Відважного” та ін. Допомогали НКВС також захоплені архіви і поточна документація польських спецслужб і поліції.

НКВС вдалося визначити адреси більшості львівських конспіративних квартир, поступово виявити “відвідувачів”, встановити за ними спостереження, а згодом й арештувати.

За короткий час на території Західної України заарештовано майже 700 членів ОУН, серед яких шестеро з восьми членів КЕ. Відновити склад КЕ вдалося лише на початку травня 1940 р. Новим провідником КЕ став Д. Мирон, якому вдалося уникнути арешту. За свідченнями Я. Горбового, перевірка наявного членства “краю” показала, що ОУН нараховувала близько двох тисяч членів і тисячу юнацтва. Таким чином, НКВС вдалося арештувати чи не 40 відсотків членів ОУН, чим був завданий серйозний удар по планах організації.

Ранком 29 березня, на десятий день перебування у Львові, Я. Горбовий вирушив з квартири, по вул. Пильникарській, 10 на зустріч з організаційним референтом краківського повстанського штабу ОУН В. Гринівим на квартиру по вул. Львівській дзеці (нині Героїв УПА), 57-б. У цій квартирі на нього чекала засідка НКВС, яка і затримала Я. Горбового. У цей же час на Пильникарській, 10 було затримано ще кількох членів ОУН. Арешти проходили також в інших містах і місцевостях.

Про затримання Я. Горбового на квартирі Пильникарській, 10 у доповідній записці начальника Управління НКВС по Львівській області В. Сергієнка від 12 квітня 1940 р. говориться: “Залишена на цій квартирі засідка, на другий день вранці (тобто 29 березня. – О. К.) затримала прибулого з-за кордону кур’єра

⁵ ГДА СБУ, розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 80.

Краківського центру “ОУН” – Горбового⁶, який на перших допитах приховував своє дійсне прізвище, називав себе Грабом⁷.

У Я. Горбового при арешті вилучено: два револьвери, 28 патронів, 38 карт, 20 аркушів з шифрованими матеріалами, дві книги з воєнної топографії, два фальшивих посвідчення особи (одне на прізвище Граб, друге на прізвище Юревич), записник, компас, крокомір, два ножі, два годинники (один золотий, другий срібний), гроші (65 радянських крб., 10 дол. США і польські гроші (не вказано чи злоті незалежної Польщі чи злоті Генеральної губернії Райху)⁸, а також отрута в порошку, шифрувальні записки (заховані в картузі), список трьох явочних квартир, список місць прихованої зброї у дев’яти населених пунктах, список повстанського центру в Кракові⁹.

Заарештованого доправили до будинку обласного відділу НКВС у Львові по вул. Пелчинській, 65 (нині вул. Вітовського), а після перших допитів перевезли в тюрму НКВС № 2 по вул. Замарстинівській, 9 і помістили в одноособову камеру.

Зі Львова НКВС інформувало Москву, що “із арештованих ОУНівців, надісланих до Львова Краківським центром ОУН, поки розгорнуті свідчення дає тільки Горбовий. Я. Горбовий показав, що він прибув з дорученням налагодити безперервний зв’язок між Краківським центром та Львівською ексекutiveю ОУН”¹⁰. Назвав також Я. Горбовий адреси явочних квартир і прізвища контактних осіб.

29 квітня 1940 р. у доповідній записці на ім’я наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова повідомляється, що 20 березня до Львова направлена спеціальна оперативна група співробітників НКВС у складі 15 осіб і подаються прізвища кращих, це Н. Кулешов, Є. Дебензон, М. Зайцев, М. Андреев, С. Кушнеров, А. Вихнич, Є. Бендерський. У цьому ж документі наводиться список членів ОУН, що за неповний місяць були арештовані, зазначається, що усі вони дали детальні свідчення. Так Я. Горбовий “зізнався і дав розгорнуті покази про склад і плани закордонного центру ОУН, а також назвав відомих йому учасників організації на території Радянської України. На допиті Горбовий видав низку конспіративних квартир у Львові”¹¹.

⁶ У документі прізвище Я. Горбового неточно передано як Горбівський.

⁷ “Докладная записка начальника Управления НКВД по Львовской области В. Т. Сергиенко Л. П. Берии о ликвидации ОУН во Львовской области,” *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы* (Москва: РОССПЭН, 2012), т. 1, 105. Граб – фактично організаційне псевдо Я. Горбового.

⁸ ГДА СБУ, розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 8–8а.

⁹ Там само, арк. 82.

¹⁰ “Докладная записка зам. начальника следственной части ГУГБ СССР Б. В. Родоса И. А. Серову о результатах операции по ликвидации ОУН во Львовской области,” *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы* (Москва: РОССПЭН, 2012), т. 1, 107.

¹¹ “Докладная записка зам. начальника следственной части ГУГБ СССР Б. В. Родоса И. А. Серову о результатах операции по вскрытию польского и украинского контрреволюционного подполья во Львовской обл.,” *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы* (Москва: РОССПЭН, 2012), т. 1, 111.

У пізніших своїх зізнаннях у СБ ОУН-Р Я. Горбовий називає кілька прізвищ енкаведистів, які його допитувала під час першого арешту. У ході допитів Я. Горбовий згадує лейтенанта НКВД І. Кудрю, називає також начальника тюрми НКВД № 2. Шевченка, слідчого обласного управління НКВД Львівської області П. Гуленка, начальника слідчої частини управління НКВД Львівської області полковника А. Козлова.

І. Кудря, про якого найчастіше говорить Я. Горбовий, працював у центральному апараті 5-го відділу (іноземний відділ) НКВД СРСР і займався розробкою націоналістичного підпілля в західних областях УРСР. Підтвердження про роботу І. Кудрі у Львові дав і П. Судоплатов: “Останні роки після закінчення прикордонної школи Кудря боровся з українськими націоналістами і добре знав особливості і специфіку цього руху. Маючи досвід роботи в складі нашої оперативної групи у Львові, він займався розробкою зв’язків українських націоналістів з німецькою розвідкою”¹². Я. Горбовий так описував слідчого І. Кудрю: “Звичайно ходить у цивільному, чорному одязі, часто носить вишивану сорочку т. зв. “українку”. Працює в централі НКВД в Москві в протиукраїнському відділі. Тепер по більшій частині перебуває у Львові, або поїздках по ЗУЗ. Досить читаний. Визнається добре в українських справах. Українець, жонатий з московкою”¹³. Літ біля 28”¹⁴.

Характеризує Я. Горбовий й інших чекістів, які з ним працювали. Зокрема, так описував начальника тюрми НКВД № 2. Шевченка “ходить звичайно в ясну цивільному одязі, літ біля 30-ти. Високий, добре збудований, шатин, чешется “на бік”. Співпрацівник НКВД УССР в Києві – український відділ. Москаль літ біля 30”¹⁵. Щодо П. Гуленка зазначав наступне: “слідчий в українських справах УНКВД. Львів – тюрма Замарстинів. В військовому однострою без відзнак. Ходить часом у цивільному ясну убрані, носить тоді капелюх і шаравий плащ. Високий, кремезний, рудий, свинські очі. Несимпатичний – брутальний – неінтелігентний. Українець жонатий з московкою. Родина зі Львова. По професії електротехнік: робітник літ 27”¹⁶. Власне П. Гуленко вів справу Я. Горбового, саме він передав його І. Кудрі для етапування в Київ.

З. Книш у своїй книзі “Розбрат” серед енкаведистів, які працювали з Я. Горбовим, на перше місце виводить відомого з організації вбивства голови ПУН Є. Коновальця П. Судоплатова. Проте, Я. Горбовий не називає ім’я П. Судоплатова. Він, крім згаданих І. Кудрі, В. Шевченка, “Крем’яна” і П. Гуленка говорить ще про начальника слідчої частини управління НКВС

¹² Павел Судоплатов, *Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год* (Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001), 51.

¹³ Капітоліна Кашкіна, співробітниця НКВС.

¹⁴ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 2, спр. 37, арк. 11.

¹⁵ Там само, арк. 11.

¹⁶ Там само.

Львівської області полковника А. Козлова і “Робінзона”, який часто брав участь у тортурах, що зовсім не відповідало “образу” П. Судоплатова. Для заступника начальника відділу головного управління НКВС СРСР (перед тим навіть виконуючого обов’язки керівника зовнішньої розвідки НКВС) П. Судоплатова, ліквідатора голови ОУН Є. Коновальця, керівника спецоперації з вбивству Л. Троцького, Я. Горбовий був занадто дрібною постаттю. На наш погляд, П. Судоплатов не міг працювати з Я. Горбовим, тим більше супроводжувати його на легковому автомобілі, як пише З. Книш, до кордону з Німеччиною при перекиданні новозавербованого агента. Ця гіпотеза щодо П. Судоплатова виглядає досить непереконливо.

Допити Я. Горбового продовжувалися. 24 травня слідчий (Я. Горбовий вказує, що це був І. Кудря, але допит, як зазначалося, вів П. Гуленко) запропонував йому написати покайну заяву, що Я. Горбовий і зробив: “Я добровільно без примусу видав органам НКВД своїх провідників і знаних мені членів ОУН, шифр, зрадив організаційні тайни і пляни [...] з власної волі погодився співпрацювати з органами НКВД, як конспіративний співробітник, а цю роботу вважаю для себе непровокаторською, а чесною [...] як конспіративний співробітник працюватиму під псевдо “Галайда””¹⁷.

18 червня за розпорядженням наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова ухвалено: “арештованого Горбового Ярослава Осиповича спец. конвоєм етапувати до Київської внутрішньої тюрми”¹⁸. Відтак Я. Горбового у супроводі І. Кудрі автомобілем повезли до Києва, а через кілька днів спальним вагоном у супроводі того ж І. Кудрі доправили до Москви, де поселили до режимного об’єкту – “новозбудованої вилійки, яких 20–25 кілометрів”¹⁹ від міста. Деталей про перебування в Москві не збереглося, але відомо, що Я. Горбового возили містом, показували, як добре живеться радянським людям, зокрема продемонстрували шойно відкрити Всесоюзну сільськогосподарську виставку.

Ось його спостереження з Москви з документів СБ ОУН-Р: “Коли б не російська мова і написи, так і не пізнати б, що це большевія. Майже всі вулиці асфальтові, евентуально бруковані, скрізь в трамваях, автобусах, трейльбусах переповнення. Чистота досить можлива”²⁰.

НКВС вирішило “повернути” завербованого Я. Горбового в оунівське середовище в Кракові. Була розроблена наступна схема: Я. Горбовий в тюрмі починає поступово симулювати психічні розлади, його ніби перевозять до лікарні, по дорозі до якої він “втече”. Насправді його перевезуть до кордону зорганізують перехід кордону в Німеччину.

Отож, Я. Горбовий у в’язниці почав виявляти ознаки психічної хвороби “вдавав сильно понервованого, тер чоло, тримався з заду за голову, нічого не говорив,

¹⁷ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 2, спр. 37, арк. 4.

¹⁸ ГДА СБУ, розшукові справи, спр. 33283-фп, арк. 131.

¹⁹ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 2, спр. 37, арк. 3.

²⁰ Там само, арк. 3.

сильно почав курити, не їв майже нічого [...] вдавав що не чує, довший час тупо дивився перед себе, то знов щось пальцем рисував на стіні”²¹. Поступово в’язні почали сприймати Я. Горбового за психічно хворого, 19 червня його перевели до в’язничної лікарні, де він пробув до 9 липня, коли й було влаштовано “втечу”.

Про те, що було далі пише учасник подій З. Книш: “в липні 1940 року, Буй – таке було його псевдо – з’явився в Кракові. Зголосився до Бандери, свого земляка, і подавався, що втік з тюрми та по важких переходах добився за кордон, не міг натрапити на зв’язок у краю. Це видалося підозріле. По-перше, з большевицької тюрми втекти в тому часі не така то вже легка справа. По-друге, в часі між його відходом до краю і поворотом назад, кількома наворотами відбувалися там широкі арештування і стало відомо про різні “всипи”, хоч не натраплено на слід, хто був їх автором [...] Коли підозріння почали згущуватися, узяв його в свої руки шеф бандерівської розвідки, Іван Равлик²². Не беруся говорити про те, якими він послуговувався методами, але мусіли вони бути добрі, бо Буй почав розказувати несамопиті і нечувані дотепер в ОУН речі, що в них спершу годі було повірити. Замкнули його в спеціальній квартирі, день і ніч тримали під сторожею, і там він списував свої зізнання”²³.

Отримані відповіді на 61 питання було зафіксовано у протоколі. Вони стосувалися обставин арешту, перебування в тюрмі НКВС, прізвища виданих, як він згодився на співпрацю, і як перебрався назад через кордон, які завдання НКВС мав виконати тощо. Відповіді були досить вичерпними, але зрозуміло, що, як на допитах в НКВС, так і на допитах у СБ ОУН-Р Я. Горбовий намагався подати себе як жертву обставин, а свої дії пояснити намаганням вижити в умовах ув’язнення в НКВС і довести, що перед ОУН він чистий.

У кінці Другої світової війни польськими спецслужбами був арештований брат Я. Горбового Володимир. У протоколі допиту він дещо розповів про брата Ярослава: “У 1940 або на початку 1941 року до Кракова повернувся з Радянського Союзу мій кузен і клієнт Горбовий Ярослав, який зізнався мені, що має від імені вищих урядових кіл у Москві місію встановлення контакту, з Бандерою, але побоюється, що за самостійну поїздку в Москву він буде притягнутий до відповідальності ОУН. Він просив мене перевірити настрої Бандери з цього питання. Мені з великою трудностю вдалося зустрітися з Бандерою. Він, вислухавши моє повідомлення, побажав, щоб Ярослав Горбовий особисто прибув до нього. Передати бажання Бандери Горбовому Ярославу мені не вдалося”²⁴.

²¹ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 2, спр. 37, арк. 20.

²² Не точно, І. Равлик на той час був керівником відділу контррозвідки Краківського військового штабу ОУН-Р.

²³ Зиновій Книш, *Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках* (Торонто: Срібна сурмв, 1960), 373.

²⁴ ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138-фп, т. 1, арк. 179–184.

Можливо, про справу Я. Горбового ширші кола так ніколи б і не довідалися, таке враження, що йому повірили, чи вирішили “повірити”, аби справа не набула широкого розголосу і не заплямувала ОУН-Р. Але вже у серпні 1940 р. протоколи допитів Я. Горбового в СБ ОУН-Р опинилися в руках ОУН-М і зрада Я. Горбового вийшла на поверхню.

Треба розуміти, що обидві ОУН на той час (як і до того) залишалися нелегальними організаціями, вони не мали офіційних адрес тощо. У Кракові, “прикриваючись” легальною установою Український центральний комітет (голова В. Кубійович), у будинку по вул. Зеленій, 26 проходили наради “революціонерів” і саме тут відбулося створення Революційного Проводу ОУН на чолі зі С. Бандерою, і саме тут відбувся Краківський збір, який оформив розкол ОУН.

За словами учасника подій З. Книша, 13 серпня 1940 р. боївка ОУН-М провела в Кракові вдалу операцію проти ОУН С. Бандери, коли було несподівано вчинено напад на приміщення ОУН-Р: “ми зайняли організаційну домівку, з канцеляріями, касою, розвідочною картотекою, фотографічною, хемічною лабораторіями, циклостилевим видавництвом, магазином паперу й усяких товарів”²⁵. Тоді ж, “пересортовуючи різні папери в захопленій організаційній домівці натрапили ми на справу, що від неї волосся дубом піднімалося на голові. В історії ОУН відома вона під назвою афери Буя-Горбового”²⁶.

Про виявлені документи у справі Я. Горбового ширше повідомлялося в окремому обіжнику Крайової езекутиви, де було сказано, що “зі звітів органів ОУН і самого Ярослава Горбового виходить, пішов він на “співпрацю” з НКВД, бував у Києві та Москві й протягом двох місяців інформував НКВД про діяльність ОУН [...] передав НКВД всі відомості про ОУН, які були в посіданні “революційного проводу” [...] Ярослав Горбовий приїхав назад з дорученням НКВД і мав підготувати зустріч Бандери з представниками НКВД”²⁷.

Після цього, 31 серпня 1940 р. Голова ПУН А. Мельник розпорядився провести слідство і видав розпорядження, в якому, зокрема вказувалося: “Для розгляду й винесення присуду в справі Ярослава Горбового, обвинуваченого в зраді батьківщини і в зв’язках з НКВС, призначаю Г[оловний] Р[еволюційний] Т[рибунал] в складі: голова Чорній, члени Кардаш, Бистрий”²⁸. “Чорній” – це О. Вассиян, “Кардаш” – О. Кандиба (Ольжич), “Бистрий” – Я. Гайвас, а “прокуратором” “Діброва” (О. Бойдуник), захисник “Дубовий” (Я. Шумелда). Засідання трибуналу відбулося 27 вересня 1940 р.

З огляду на те, що місце перебування Я. Горбового було невідомим і йому не могли попередити і запросити на засідання трибуналу, справу розглядали без нього.

²⁵ Книш, *Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*, 254.

²⁶ Там само, 371.

²⁷ *Біла книга ОУН* (Б. м. і в., 1949), 25.

²⁸ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 2.

Основними доказами вини Я. Горбового “обвинуваченого в зраді організаційної тайни і Батьківщини”²⁹ стали “Протоколи списані самим обвинуваченим в липні 1940 р.”³⁰. Розгляд справи завершився таким присудом: “На основі цього ГРТ засуджує Ярослава Горбового-Граба-Буя-Галайду на кару передбачену Правильником Суду Організації українських націоналістів Розділ I, точка 4, буква д, т[аким] ч[ином] виключити з ОУН з присудом моральної смерті”³¹. 29 вересня голова ПУН А. Мельник затвердив рішення Трибуналу, який вступив у законну силу.

Тим часом НКВС протягом кількох місяців заарештувала понад тисячу членів ОУН, підготувала і провела кілька великих політичних судових процесів над ними.

Першим став так званий “Процес 11-и”, або “Процес першої езекутиви ОУН-Р”, що відбувся 29 жовтня 1940 р. у Львові. Судили групу оунівців, до якої входили: В. Войтюк, В. Гринів, Л. Харкевич, В. Зелений, М. Влодичко та місцеві члени ОУН – П. Габа, О. Грицак, Б. Івашків, Ю. Левицький, С. Ніклевич, Ф. Федечко. Усі, крім М. Влодичка були засуджені до розстрілу, правда, і його згодом розстріляли. У процесі допитів додатково виявлено майже двісті членів ОУН у Галичині.

Наступний подібний процес відомий під назвою “Процес 59-ти”, або “Процес другої езекутиви ОУН-Р”, відбувався 15–18 січня 1941 р. у Львові. Більшість звинувачених було засуджено до смертної кари, частині згодом розстріл замінили на ув’язнення.

Про події пов’язані з масовими арештами у Галичині могли не знати в Кракові. Як не дивно, але Я. Горбового, коли він повернувся з УРСР, не судили, не покарали, не відсторонили від справ, не виключили з організації, він і далі залишався в лавах ОУН-Р. Про його подальшу долю достеменно не відомо, є лише різні припущення.

Відомо, що в час слідчого експерименту він із керівником СБ ОУН-Р М. Арсеничем поїхав до німецько-радянського кордону, щоб показати місце переходу, але на залізничній станції у Ряшеві їх затримала поліція. Правда М. Арсенича через кілька днів випустили, а Я. Горбового – ні. Про його арешт німцями і ув’язнення говорив його брат Володимир, що Ярослав “був, здається, в Саноку заарештований німцями і відправлений в Освенцим, де незабаром помер”³². Пізніше поширилась чутка, що мовляв його бачили в тому концтаборі, де він випадково (чи не випадково) загинув на будівництві бараку.

Підсумовуючи, варто наголосити, що доступ і оприлюднення нових джерел з історії ОУН дозволить уточнити низку усталених трактувань і тверджень, дасть змогу об’єктивніше подивитись на складні процеси українського національно-визвольного руху, в діяльності якого, поруч з героїчними вчинками мали місце й прояви слабкодухості, прикладом цього є життя Я. Горбового.

²⁹ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 7.

³⁰ Там само, 8.

³¹ Там само.

³² ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138-фп, т. 1, арк. 182.

YAROSLAV HORBOVYI: NEW DOCUMENTS OF THE OLD CASE

Oleksandr KUCHERUK

“The Museum of the 1917–1921 Ukrainian Revolution”,
the National Museum of the History of Ukraine,
57, Volodymyrska St., Kyiv, 01030, Ukraine

The main statement of this article is that in 1939-1940 the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), in spite of the German and Soviet occupation regimes establishment in the lands of Western Ukraine, continued underground struggle for Ukraine's independence. Yaroslav Horbovyi, whose life path and political activity are covered in this article, was one of the OUN leaders of that period.

Two groups of documents kept in the Archive of the Organization of Ukrainian Nationalists in Kyiv and the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine became the documentary base for this article. On the basis of those materials it became possible not just to clarify organizational and political activity of Ya. Horbovyi as the OUN leader, but also to study complex political process in the largest and the most influential organization of the Ukrainian legislative movement in the early World War II.

At the beginning of World War II the lands of Western Ukraine, that had been within the Polish state, were occupied by the Nazi and the Soviets. A group of young actors in the new conditions demanded from the OUN head Andriy Melnyk to change the tactic, the forms and methods of OUN fight for achievement of its political goals. It is stated in the article that Ya. Horbovyi was one of the leading actors of the Ukrainian national movement and actively participated in the establishment of the new organization called the Revolutionary OUN in February 1940. Stepan Bandera became the head of the new organization, that is why the new political structure was also called the Bandera OUN.

A. Melnyk's advocates explained disintegration of the OUN with personal ambitions of S. Bandera and his political allies. S. Bandera, in his turn, accused A. Melnyk of cooperation with the Nazi Germany. The Bandera OUN announced its heading for the armed rebellion against the Soviet regime, which was to become the initiation of the 'national revolution' in the Ukrainian lands within the Soviet Union. For implementation of armed struggle plans the Rebel Headquarters was established, which included Ya. Horbovyi ('Hrab').

In order to get ready for the rebellion the Bandera OUN leaders staying in the areas occupied by Germany sent small groups of OUN members to the Ukrainian lands under the Soviet rule. The task of those groups was to create an underground network (structure?) to fight against the Soviet regime. Ya. Horbovyi, sent to the USSR in March 1940, was one of the coordinators of those groups.

The bodies of the People's Commissariat for Internal Affairs were actively working at detecting the network of the Ukrainian national underground movement, sending agents of the Soviet special services into the organization's structure and disclosing and arresting the most active members of the Revolutionary OUN. On the eve of the Soviet-German war Soviet special services managed to disclose and arrest members of the national underground movement in Halychyna, most of whom were later killed.

Soviet special forces that were actively fighting the OUN underground movement disclosed an underground network of the organization, sent their agents to the organization and arrested most of its members, Ya. Horbovyi among them. During the interrogations held by the Soviet special services Ya. Horbovyi told about the heads of the organization, political processes in the OUN, the organization's plans for fighting against the Soviet rule. Under the threat of execution Ya. Horbovyi agreed to work for the Soviet special services and inform the Soviet intelligence about the Bandera OUN's plans. He was sent to Krakow, where he restored contacts with the OUN leaders. The Security Service of the OUN disclosed Ya. Horbovyi's collaboration with the Soviet special forces. Ya. Horbovyi was arrested by the German police in the territory of the General Government and his further fate is not known to us.

Materials of Ya. Horbovyi's interrogations held by the People's Commissariat for Internal Affairs and other archival documents became an important source in studying the OUN activity at the beginning of World War II, the tactic and the methods of the organization's fighting for the restoration of the Ukrainian state.

Key words: the Organization of Ukrainian Nationalists, Yaroslav Horbovyi, OUN disintegration, nationalistic underground movement, People's Commissariat for Internal Affairs of the USSR (NKVD of the USSR), Andriy Melnyk, Stepan Bandera.

REFERENCES

- Arkhiv OUN u Kyievi. Fond 1, opys 2, sprava 37.
Arkhiv OUN u Kyievi. Fond 1, opys 1, sprava 177.
Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. Rozshukovi spravy, sprava 33283-fp.
Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. Fond 6, sprava 70138-fp, tom 1.
Bila knyha OUN. B. m. i v., 1949.
Knysh, Zynovii. *Rozbrat: Spohady y materialy do rozkolu OUN u 1940–1941 rokakh*. Toronto: Sribna surmv, 1960.
“Dokladnaya zapiska zam. nachalnika sledstvennoy chasti GUGB SSSR B. V. Rodosa I. A. S^orovu o rezultatakh operatsii po likvidatsii OUN vo Lvovskoy oblasti.” *Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN. 2012, t. 1. 107. (in Russian).
“Dokladnaya zapiska zam. nachalnika sledstvennoy chasti GUGB SSSR B. V. Rodosa I. A. Serovu o rezultatakh operatsii po vskrytiyu polskogo i ukrainskogo kontrevolyutsionnogo podpolia vo Lvovskoy obl.” *Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN. 2012, t. 1. 111. (in Russian).
“Dokladnaya zapiska nachalnika Upravleniya NKVD po Lvovskoy oblasti V. T. Sergiyenko L. P. Berii o likvidatsii OUN vo Lvovskoy oblasti.” *Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN. 2012, t. 1. 105. (in Russian).
Sudoplatov, Pavel. *Raznyye dni taynoy voyny i diplomatii. 1941 god*. Moskva: OLMA-PRESS. 2001. (in Russian).

Стаття надійшла до редколегії: 15 вересня 2017 р.

Прийнята до друку: 19 грудня 2017 р.